

György-Horváth László

Hangszerek a magyar népzenében

NEMZETI SZAKKÉPZÉSI
ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

A követelménymodul megnevezése:

Zenész alapmodul

A követelménymodul száma: 1436-06 A tartalomazonosító száma és célcsoportja: SZT-021-50

HANGSZEREK A MAGYAR NÉPZENÉBEN

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

Egy hangszerüzletben dolgozik, és megbízzák, hogy a népi hangszereket valamilyen rendszerező elv szerint csoportosítsa, a jobb átláthatóság érdekében.

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

A HANGSZEREK OSZTÁLYOZÁSA

A népzene hallás útján, generációkon keresztül hagyományozódik tovább. A dallamok többféle variációban élnek, szerzőjük, keletkezési helyük és idejük ismeretlen. Egy nép zenei ízlése tükröződik dallamaiban, dalaiban.

A magyar népzeneben használt hangszerek a hangforrásuk szerint négy osztályba sorolhatóak.

1. Idiofon hangszerek

Azok az eszközök tartoznak ide, amelyek saját anyaguknál fogva, kiegészítő hangforrás nélkül adnak hangot. Anyaguk szerint lehetnek fából, fémből, kőből vagy kristályból. Megszólaltatni ütéssel, rázással, dörzsöléssel, pengetéssel lehet őket. Olyan eszközök is ide sorolhatóak, amelyeknek a hangkeltés nem elsődleges célja.

Az improvizált ritmuskíséret eszközei

- A magyar népzeneben gyakran előfordul, hogy a táncokat rögtönzött ritmuskeltő eszközökkel kísérik, az **asztal** lapját, a **szék** támláját vagy a **szekrény** oldalát ütve, dörzsölve, pattintva.
- A teknővájó cigányok az általuk készített **fateknő** hátát dörzsölve, karcolva csaltak ki ritmust az eredetileg kenyér dagasztására szánt eszközökből.
- A fém **vizeskanna** szájának ütogetésével dobszerű hang keletkezik, ezt a fenekének pattintgatásával lehet kombinálni.

1. ábra. Vizeskanna

- A **kanalazás**hoz két evőkanál szükséges. Ezeket egymás háta felé fordítva veszi a játékos a kezébe, egyik ujját a nyelek közé rakva. A kanalak feje akkor koccan össze, ha a combjához vagy a másik tenyeréhez üti.
- Leginkább csikósok hangkeltő eszköze az **ostor**, ami jeladásra, tereléskor az állatok riasztására szolgál. Csördítéskor a csapója adja a csördítő, riasztó hangot.
- A **sarkantyút** nemcsak lovaglaskor viselték csizmájuk sarkán a férfiak, hanem tánc közben is. Pengő, csengő hangot ad a lépések nyomán.
- A **deszkadob** egy felfüggesztett lapos deszkadarab, amelyet faütővel ütnek. Jelző, vadriasztó, madárijesztő eszközként szolgált.
- A **kereplőket** leginkább a kártékony állatok elriasztására használták, de gyerekjátékként is elterjedtek különböző változatai. Különböző fajtái: a bordás kereplő, a kalapácsos kereplő, a szélkereplő, a szekrényes kereplő.
- Leginkább a pásztorok használták **láncos botot**. Ez egy közönséges erős bot, aminek oldalára láncdarabokat, fémkarikákat, csengőket erősítettek. Regősbotnak is nevezik, mert a regősök énekeik ütemére verték vele a padlót.
- Az alábbi hangszercsalád tagjai az emberiség legősibb, zenei hangot keltő eszközei közé tartoznak. A kialakított test belsejében nyelv segítségével szólalnak meg a rázogatók során. A **csengők** többnyire rézből készültek. A pásztorok számára a **kolompok** nemcsak a legelő állatok nyakába akasztott jelzőeszközök, hanem zenei igénnyel összeválogatott hangszerek is. Különböző fajtájúak és méretűek lehetnek. A legnagyobb a **harang**, a legkisebb a gömbölyű **pergő**.

2. ábra. Pergő, csengők, kolompok

- A **facimbalom** az ősi xilofon magyar változata. A hangja kopogós, éles, száraz fahang. Hangzórúdjai a cimbalom húrozatának megfelelően helyezkednek el. A rudak anyaga általában juhar- vagy fenyőfa. A cimbalomverőhöz hasonló bunkós végű faverőkkel szólaltatható meg.
- A **doromb** mintegy átmenetet képez az idiofon és az aerofon hangszerek között. A legkülönbélebb anyagokból készítik. A fém dorombnak két fő része van: egy patkószerűen meggörbített fémkeret és egy vékony, keskeny acélnyelv. A játékos a keretet a fogaihoz támasztja úgy, hogy a nyelvet szabadon pengethesse. A doromb hangját a szájüreg erősíti föl.

3. ábra. Doromb

*Jönnek, mennek a cigányok.
A széna murvába,
Hárman ülnek egy kis lovon,
Dorombot csinálnak.*

- *A gyerekekjátékként használt kukoricahegedű, góréhegedű, csutkamuzsika egy "hegedűből" és egy "vonóból" áll. Húrjait a szár falából hosszában hasítják ki a két végén fapálcával felpeddelik. Egymáshoz dörzsölve érces, nyiszorgó hangot ad.*

2. Membranofon hangszerek

A membranofon hangszerek azok a hangszerek, amelyek egy nyílás fölé kifeszített rugalmas hártya, azaz egy membrán segítségével szólalnak meg. A membrán rendszerint állati hólyagból, bőrből vagy papírból készül, ütéssel, dörzsöléssel vagy rádúdolással hozható rezgésbe.

A **dobok** a magyarok ősi hangszerei közé tartoznak. A természeti népekhez hasonlóan ősünk is hittek a táltos **egyfenekű dobjának** varázserejében. A 17–18. századi erdélyi főurak kedvelt muzsikája volt a töröksíp és az azt kísérő **kétfenekű dob**, aminek testét mindkét oldalán membrán borítja. A hirdető ember, a "kisbíró" nyakába akasztott **pergődobján** hirdette a falvakban a fontos közleményeket. A dobok családjába tartozik még a katonák lóhátra szerelt **üstdobja**, a rezesbandákban használt **nagydob**, valamint a **csörgődob** is.

4. ábra. Egyfenekű dob

5. ábra. Egyfenekű dob hátulja

*Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad,
Török gyerek elvágtá,
Magyar gyerek gyógyítja,
Sípbal, dobbal,
Nádi hegedűvel.*

A **köcsögduda**, más néven *köpű, höppögő, szötyök, köcsögbögő* házilag készített hangkeltő eszköz. Egy cserépfazék száját disznóhólyag membránnal fedik le. A hártya közepébe előzőleg egy erős nádszálát kötnek. A nádszálát nedves ujjal, vagy gyantás posztódarabbal dörzsölve szólal meg a hangszer mély, brummogó hangon. A köcsögduda a dunántúli regölésnek is szokásos eszköze.

A **bika** a moldvai csángók hangszere, amelyet az újévköszöntő *hejgetéshez* használnak. A bika teste többnyire feneketlen fadézsza. Ennek felső pereméhez rögzítik a kikészített, szórtelenített juhbőr membránt. Közepébe lófarokszórt fűznek, annyit, amennyi a hegedű vonójához kell. Nedvesített kezeit felváltva húzogatja a lófarokszőrön a játékos, így a bika a köcsögdudáéhoz hasonló, mély hangot hallat.

A **mirliton** hangszerek membránja csak hangszín megváltoztatására szolgál, membránja nem a hangforrás. Az igazi hangforrást az ember hangszálai jelentik. A mirliton hangszerek elsősorban gyerekhangszerek. A legegyszerűbb változata a fésű fogai elé fogott papír; ha ezt lazán az ajkaink elé tesszük és rádúdolunk, recsegőssé, zizegőssé változik a hangunk. A **nádmirliton**, *nádduda* vagy *nádi duda* csomó nélküli száraz nádcsőből készül. A nádszál egyik faláról késsel óvatosan eltávolítják a szilárd, fás réteget úgy, hogy az alatta levő hártyás réteg sértetlen maradjon. A nádcső egyik végébe dúdolva a hártya a dallammal együtt rezeg. A **tökmirlitont** vagy *lopótökudát* lopótökből készítik. A kitisztított belsejű tök gömbölyű részét kettévágják, és szárának végét is lemetszik. A csöves végére disznóhólyagból membránt tesznek. Ettől kis távolságra ovális nyílást vágnak. Ebbe kell beledúdolni.

3. Aerofon hangszerek

Az aerofon hangszerek hangzó közege a rezgő levegő. Megszólaltatási módjuk szerint különbözőek lehetnek:

1. Szabad aerofon hangszerek

- A falusi gyerekek zúgó-búgó zeneszerszáma a **bugattyú**, egyéb nevén *zugattyú*, *bungató*, *büngi*, melyet maguknak készítettek. Arasznyi falapocskából és egy fél méter körüli zsinemből állt. A zsineg végénél fogva a falemezkét erőteljesen körbe kell forgatni, így ad ki madárröpüléshez hasonlító hangot. Ma gyerekjátékszer, de régebben madárccsalogatáshoz használták a gyerekek.
- A **levélsíp** a legegyszerűbb fúvós hangszer. A dallamjátszásra használt levélsípot levélből vagy kéregből készítették főleg pásztorok a maguk szórakoztatására.

2. Ajaksípok

Ha egy cső peremére megfelelő szögből oldalról ráfúvunk, a benne található levegőoszlop megrezeg. A cső hosszától és a cső másik végének nyitottságától – tehát a levegőoszlop nagyságától – függően eltérő magasságú hang keletkezik. Különböző hangmagasságokat kétféleképpen szólaltathatunk meg: a cső természetes felhangjaiból vagy a cső oldalára fúrt lyukak (hangképző nyílások) segítségével.

- Peremfurulyák

A levegő rezgését okozó perem közvetlenül a cső pereme. Hangképző nyílás nélküli cső. A moldvai csángók közt tilinka, tilink, csilink, pilink, pipilinka, a gyimesi csángók közt szélenfúvó furulya a neve. Leggyakrabban bodzafából vagy fűzfából készítik. A tilinka hangsora természetes felhangokból áll. A játékos az éles perem szabadon maradt részére fúj rá, a hangmagasságot az átfúvás erősségével illetve a cső alsó végének nyitásával befolyásolja.

- Peremvágásos furulya

Békés megyében lopótökudának vagy napraforgódudának nevezik. A cső nyitott végénél helyezik el a megszólaltatáshoz szükséges ék alakú bevágást. 7+1 (elől 7, hátul 1) hanglyukat fúrtak, vagy égettek a hangszerre.

- Harántfurulya

Másnéven flóta, flajta, pikula, oldalfúvós vagy félfúvós furulya. Száraz napraforgószárból, bürökszárból, juharfából, bodzafából készítik. A fából készült cső oldalára egy nagyobb lyukat fúrnak és ennek a peremét csiszolják élesre. 7+ 1 lyukat fúrnak rá. A hangszerrel oldalra kitartva játszanak rajta. A mai fuvola elődje.

- Fűzfasíp

Fűzfafütyítő, fűzfafurulya, fűzfatilinkó, süvűtű néven is ismert. Jellemzően a fiúk játékaik közé tartoztak. Általában tavasszal készítik, amikor a fűzfa kérge könnyen leválik.

– Furulya

Többféle elnevezése ismert. A moldvai csángók szültünek, süvöltőnek nevezik, Dunántúlon furugla, furuglya a hangszer neve. Készítéséhez bodzafát, ritkábban juharfát, szilvafát, mogyorófát használnak. Általában szélhasító síppal készül. Oldalába hat lyukat fúrnak, egymástól megfelelő távolságra. A furulyák hangterjedelme két oktáv, így gyakorlatilag bármilyen dallam eljátszható rajta. A furulyának egyik jellegzetes dél-dunántúli változata a hosszú furulya. Körülbelül egy méter hosszú és öt hangképző nyílás van rajta. Szintén öt lyukkal ellátott a moldvai csángók által használt kaval. A gyimesi csángóknál, de korábban a magyar nyelvterület más részein is használták, az egy darab fából készített, azonos nagyságú és hangmagasságú kettős furulyát az ún. ikerfurulyát. Az egyikken hat hangképző nyílás van, a másikon egy sem, így második szólamként a dallam mellett a furulya alaphangja szól. A pásztorok a furulyát faragással, karcolással, ólombeöntéssel díszítették.

6. ábra. Tilinka és hatlyukú furulya

3. Nyelvsípok

Nádból, fából, töklevelszárból, fűzfahéjból, rozsszárból vagy libatollszárból készülnek a gyermekek játékszereként is használatos hangszerek.

– Töröksíp

A töröksíp vagy tárogató az oboafélék családjába tartozik. Elsősorban katonai hangszernek alkalmazták erős hangja miatt. Gyümölcsfából készítették. Hangképző nyílásainak száma jellemzően 7+1. A +1 hangképző nyílás legfelül, a 7. hangképző nyílással szemben helyezkedik el. A töröksíp név a törökök révén honosodott meg Magyarországon. A kuruc kor jellegzetes hangszere. A ma használatos tárogató Schunda V. Józsefnek a nevéhez fűződik. Sajátos hangja miatt inkább csak szólóban játszottak rajta.

– Nádsíp

A nádból lemetszenek egy darabot, úgy, hogy egyik végén megmaradjon a csomó. Zárt végénél nyelvet vágnak a falából, oldalára 6–7 hangképző nyílást vágnak. A behasított részt olyan mélyen veszik be játék közben a szájba, hogy a nyelv szabadon rezeghessen. Főként pásztorok hangszere volt.

- Klarinét

Cigányzenekarban, falusi rezesbanda tagjaként, pásztorok hangszereként válik népszerűvé a 19. században Magyarországon. Nádnyelv segítségével szólaltatják meg a magyar népzeneben leginkább A, B, Esz hangolású hangszerkeret. A cigányzenekarban a klarinétos a primással együtt a dallamot játsza, közben kísérő szerepet is ellát. Rezesbandában az első szólamot fújják, a pásztorok egymaguk használták szólóhangszerként.

- Duda

Világszerte ismert hangszer. Az ókori görögök is használták a duda ősét, majd a középkor kedvelt hangszere lett. A dudazene sajátossága a hosszan megszakítás nélkül áradó, gazdagon díszített dallam, melyet egy hosszan kitartott mély bűgás, a burdonhang kísér. Gajd, tömlősíp, kecskeduda, kutyaduda elnevezése is használatos, utalva a tömlő anyagára. A kecske- vagy kutyabőrből készített tömlő mellett a dudának három sípja van: a dallamjátszó kettős síp, – amely hétlyukú dallamsípból és a kontrasípból áll –, valamint az egy hangon zümmögő bordósíp. A tömlőhöz való bőrt az állatról egybe húzzák le. Mellső lábai csontjaihoz illesztik a fújtatót vagy befúvócsövet és a bordósípot. A nyak nyílásához a dudafejet kötik, ami a kettős sípszárat köti össze a bőrtömlővel. A dudafejet kecske, férfi vagy menyecskefejűre faragják. A dallamsíp hangterjedelme egy oktáv. A dudát megszólaltatni nehéz, ezért sok babona fűződik a dudásokhoz.

A pásztor a dudáját maga készítette, díszítette. Kis tükröt is illeszthetett a dudafejre, amit borotválkozáskor használt. A hiedelem szerint, ha az ördög éppen arra járt és belenézett a tükörbe, megijedt saját képmásától és elszaladt.

*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fújni.*

Dudával kapcsolatos szólások:

- *Úgy jóllakott, mint a duda.*
- *Két dudás nem fér meg egy csárdában.*
- *Megtanul kesztyűbe dudálni*

7. ábra. Pál István – Palócföld 1993¹

4. Trombitafélék

- Kanászkürt

A marha szarvának hegyes végéből levágnak egy körülbelül 8 cm-es részt, majd vékony fúróval befúrnak az üregig. A szarv felső nyílását tölcséres formájúra faragják. Véséssel, gazdagon díszítik. A kanászkürtöt a pásztorok kihajtáskor használták, jelezvén a gazdának, hogy engedje ki az állatokat az utcára. Marhaszarvból hangszer mellett ivóedényt is készítettek.

- Kürt, fakürt

Pásztorkürt, nyírfakürt, víziduda, fűzfaduda elnevezései ismertek. 1,5 – 2 méter hosszú végénél felkunkorodó, fából készült hangszer. Juharfából, fenyőfából készítették. A kürtöt, bőrrrel, fahánccsal, juhbéllel, viaszosvászonnal tekerték körbe, hogy a hangszerbe fújt levegő a repedéseken át ne hogy elszökjön. Hangja akár 10–15 kilométerre is elhallatszott. Jelzőeszközként használták, de a farkasok elriasztására is megfújták éjszakánként a pásztorok.

- Trombita

Elsősorban pásztorok használták kihajtáshoz, vadriasztáshoz. Némely esetben dob helyett trombitával hirdettek.

¹ Forrás: www.kasabela.com (2010. szeptember15.)

4. Chordofon hangszerek

A hangforrás állati bélből, vagy fémből készült rezgő húr, amelyeket egy fából készült, belül üreges testre feszítenek ki. A húrok pengetés, vonás, illetve ütés révén szólalnak meg.

- Citera

Legelterjedtebb és legnépszerűbb pengetős hangszerünk. A citerafélék családjába tartozó hangszerek a világ minden táján megtalálhatóak. A honfoglaló magyarok is használták a citera őseit, Anonymus a Gesta Hungarorumban citharédi néven említi. Három típust lehet megkülönböztetni: vályúcitera, kisfejes citera, hasas citera. Mindhárom forma az egész magyar nyelvterületen megtalálható. A hangszerettestet legtöbbször egy fából vájták ki (juhar, nyár, jegenye). Két végén egy-egy tömör fa rész, a tőke található. Egyik tőkébe a húrtartókat, másikba a hangoló szegeket ütik, amelyek közé kifeszítik a húrokat. A citera fedőlapjára sok esetben kottapadot, kottalapot tesznek, ebbe teszik a kottadrótokat (szaknyelven bundokat). A húrokat pengetővel szólaltatják meg. Dallamhúrokon kívül kísérő húrokkal, és bőgőhúrral is ellátják a hangszeret. A dallamhúrokon játsszák a dallamot, a kísérő húroknak (zengőhúr) a dallam erősítése a szerepe. A hangokat ujjal, vagy fából, libatollból, cirokfából készült nyomóval képzik. A citera, mivel olcsón előállítható a szegényebb paraszti rétegek hangszerre volt.

8. ábra. Citera

- Cimbalom

A ma használt négy lábbon álló pedálcimbalom elődje a kiscimbalom, melyet házilag, nem egységes szabvány szerint készítettek. Teste fából készült, trapéz alakú. Két oldalán a tőkék tartják a hangolószegeket, amelyek közé a húrokat feszítik. A húrok hármásával vannak felrakva, a két legmélyebb két-három hang egyesével vagy kettesével. Megszólaltatásuk egy pár verővel történik, amelyek végét vattával borítják be. A 19. században Schunda V. József hangszergyárában lábakkal és hangtompító pedállal látták el a cimbalmot, melyek segítségével a hangzása tökéletesedik. A cigányzenekarokban a cimbalmot kísérő hangszerként, a parasztszámokban dallamot játszó hangszerként egyaránt használták. A 18. században a cigányzenekarokban terjedt el országszerte.

- Tekerő

Tekerőlant, nyenyere, forgólant, szentlélekmuzsika, kolduslant néven terjedt el. A 10. században Európaszerte ismert és elterjedt hangszer volt. Magyarországon az első írásos emlék a 16. századból maradt ránk, a kuruckorban ábrázolják először. A hangszernek fő részei: a test, a gyantás felületű körtefa korong, amit a testen kívüli forgatókar hajt, illetve a kulcsoszekrény vagy kottaház. A hangolókulcsok segítségével általában három húrt feszítenek ki. A középső húr a dallamot játszó prímhúr. Egy billentyűsor segítségével – aminek elrendezése hasonlít a zongora klaviatúrájához – szólaltatják meg a dallamot. A két szélső húr egyike a bőgőhúr, a másik a recsegőhúr, ezek ugyanazon a hangon kísérik a dallamot, jellegzetes ritmuskíséretet biztosítva. A tekerő dallamhúrjának hangterjedelme két oktáv. A tekerős ülve játszik, hangszerét derekára csatolja. Magyarországon a 18. században koldusok, vándormuzsikusok kedvelt hangszere volt, a 20. században az Alföldön, Szentes környékén használták.

9. ábra. Tekerő

10. ábra. Tekerő nyitott kottaházzal

- Tambura

A lantfélék családjába tartozó, kis testű, hosszú nyakú pengetős hangszer. A prímtambura alakja egy félbehasított lopótökhöz hasonlít. Testét, nyakát rendszerint egy darab fából készítik (jávorfafa, gyümölcsfa). Tetejét fenyőből alakítják ki, apró hanglyukakat égetnek bele. A fogólapon acélhúrból vágott kottadrótokat, érintőket helyeznek el. A prímtamburára régebben négy, újabban öt fémhúrt feszítenek ki, amiket pengetővel szólaltatnak meg. Magyar népzeneben a vonószeneke mellett csak prímtamburát használnak. A tamburaegyüttes többi hangszere a prímtambura mellett, a brács-, vagy kontra- és a tamburabögő. Magyarországon főleg Fejér, Tolna, Bács- Kiskun és Csongrád megyében terjedt el a tambura.

- Koboz

A lantfélék családjába tartozó, gömbölyű hasú, húros, pengetős hangszer. Négy pár húrja van, amelyek sokféle hangolásúak lehetnek. Jellemző hangolás az dd' aa' dd' gg'. Furulya vagy hegedű mellett kísérőhangszer, de ritkábban dallamhangszerként is használják. Kíséretben a kobzás kettős vagy hármas fogásokkal, két-három akkordot váltogatva kíséri a primhangszert. A 16-17. században elterjedt hangszer volt Magyarországon, a 20. században mindössze egy területen, a moldvai csángóknál maradt fent.

11. ábra. Koboz

- Ütőgardon

A gyimesi csángók és a csíki székelyek által használt kísérőhangszer. A gardon testét és nyakát egy fából (juhar, nyár, fűz) vésik ki. A gardon teste fölött ritkábban három, többnyire inkább négy bélből készült húrt feszítenek ki. Három húrnak a vastagsága azonos és egy síkban helyezkedik el. Az egyik szélső húr vékonyabb, mint a többi. Az egyetlen vékonyabb húrt két ujjal megemelik, majd elengedve ez visszacsattan a fogólapra. A többi három húrra ütővel ráütnek. A húrokat d D D D-re hangolják. Hegedű mellett tánckísérő hangszerként használják. Általában a cigányzenész a feleségét tanítja be gardonozni, így a zenélésért kapott honorárium családon belül marad.

12. ábra. Ütőgardon

- Hegedű

Fából készült, vonóval megszólaltatott húros hangszer. A magyar népzeneben a 18. században terjedt el. A hegedű elődje a pengetett és vonóval megszólaltatott Európa-szerte ismert fidula vagy rebek, amelyek lantféle hangszerek. A népzeneben használatos hegedűk szerkezetüket tekintve, ugyanolyan hangszerek, mint a szimfonikus zenekarban találhatóak, a játékmódban viszont eltérnek a klasszikus hegedülési játékmódtól. Fémről készült húrjait g-d'-a'-e" hangokra hangolják, amiket lófarokszőrrel felszőrözött vonóval szólaltatnak meg. A vonót gyakorta gyantázzák a könnyebb megszólaltatás érdekében. A gyimesi csángók hegedűsei a csigahajlat közepébe a d és e húr közé zengőhúrt szerelnek, aminek az a feladata, hogy dúsítsa a hegedű hangját. Tánczenéhez gyakorta magasabbra húzták a húrokat, hogy hangosabban szóljon a hangszerük. A hegedű elsősorban zenekari hangszer, a hegedűs mindig a dallamot játssza.

13. ábra. Hegedű

- Brácsa

A hegedűnél nagyobb, de alakjában vele megegyező, vonóval megszólaltatott húros hangszer. Erdélyben a kontrának is nevezett hangszernek három húrja van, amelyek egy síkban vannak feltéve az egyenesre kialakított húrtartó lábra. A kontrás hármassal kíséri a dallamot a G-D-A-ra hangolt hangszerén. A vonót a muzsikusok általában maguk készítették. A c-g-d'-a'-ra hangolt négyhúros brácsát két húr egyszerre való megszólaltatásával kettőshangzatokból álló harmóniakíséretre használják. A brácsások általában kétféle kísérőformulát alkalmaznak: a dúvót illetve az esztamot.

14. ábra. Brácsa

- Bőgő

A vonós hangszerek közül a legnagyobb, fából készült húros hangszer. E'-A'-D-G hangokra hangolt fémhúrokkal szerelik fel. Erdélyben fémhúrok helyett maguk sodorta bélhúrokat tesznek a bőgőre. A vonót is maguk készítették, amely kisebb a klasszikus zenészek által használt vonónál. A bőgő a brácsa játékát egészíti ki, az akkordok alaphangját játssza, basszuskíséretet biztosítva ezzel a megszólaltatott zeneműnek.

- Cselló

Fából készült vonós hangszer. Hangolása és hangterjedelme egy oktávval mélyebb, mint a brácsáé. A bőgőhöz hasonlóan a brácsa játékát egészíti ki a harmóniák alaphangját játszva. Előfordul, hogy kettős hangzatot is játszanak rajta. Állandó zenekari hangszerként is használták, de leginkább a bőgő hiányát pótolták vele.

15. ábra. Ádám István "Icsán" széki prímás, csellibógóval 1975²

A HANGSZERES EGYÜTTESEK

1. Parasztbanda

Tagjai magyar parasztok, ezért magyar bandának is nevezték őket. A falusi 6–8 tagú **rezesbanda** tagjai felnőtt férfiak. Általában 2 Esz-klarinét, 2 B-szárnykürt, 1 Esz-trombita, 1 B-basszusszárnykürt, 1 F- (ritkábban B-) helikon, 1 nagydob, rászerezelt cintányérral hangszer-összeállításban szólalnak meg. Az együttest általában az egyik szárnykürtös vezeti, az Esz trombita egyetlen hangon kontrát játszik, a helikon negyed egységekben mozog a nagydobhoz hasonlóan. A rezesbanda tagjai a legritkább esetben képzett zenészek, így kezdetben oktatóra szorultak a repertoár betanulásához. Az oktató lehetett kántor vagy leszerelt katonazenész, aki munkájáért pénzbeli vagy természetbeli fizetést kapott.

---

² Forrás. www.kasabela.com (2010. október 1.)

Az **alkalmi társulások** egy-egy néprajzi területre jellemző hangszerösszeállításban valamilyen esemény kapcsán összegyűlt, mulatni, táncolni vágyók szórakozására szolgálnak. Összetételük változatos: ha ketten vettek részt benne, akkor a dallamot játszó hangszer mellett valamilyen ritmushangszer szól. A **dudás** játéka komplett zenekari hangzást keltett, ezért nagyobb bálokon, lakodalmakon is a zenét egy duda biztosíthatta. A Dél-Alföldön jellemző és kedvelt összeállítás volt a **tekerő – klarinét** párosítás. A klarinét a dallamot játszotta, a tekerős recsegőhúrja a ritmust biztosította, kísérőhúrjai pedig a dallamot erősítették. Gyimesben és Felcsíkban közkedvelt zenekari hangzás volt a **hegedű – gardon** hangszerösszetételű együttes. Moldvában a **hegedűt kobozos** kísérte pengetett harmóniákkal, de a **furulya – koboz** párosítás is előfordult. Összehangolt **citerák** is biztosíthatták az összejövetelek jó hangulatát. Ezek a hangszerek különböző méretűek voltak, a mély citerák játékosai kettős fogással harmóniákat is megszólaltattak.

16. ábra. Halmágyi Mihály, Gizella és unokájuk Andriská, Gyimesközéplek 1991.³

³ Forrás. www.kasabela.com (2010. október 1.)

2. Cigánybanda

Tagjai olyan cigányzenészek, akik a zenélést főhivatásuknak tekintik, paraszti környezetben és városi "polgári" környezetben egyaránt. Munkájukért fizetséget kaptak. A 16. században cigányhegedűsök álltak magyar urak szolgálatában. Az erdélyi zenére jellemző **háromtagú együttes** jellemző hangszerei a hegedű, háromhúros kontra és a bőgő, ami kiegészülhet még egy hegedűvel, esetleg egy kontrással, de ritkán egy cimbalmossal is. Régies stílus, sajátos harmóniavilág jellemzi játékmódjukat. A dallamot játszó primás mellett a brácsás hármas fogással harmóniát, a bőgős a ritmust játsza, lehetőleg az akkordok alaphangját megszólaltatva. **A cigányzenekart** jellemzően két hegedű, egy bőgő, egy cimbalom alkotja, ami kiegészülhet egy kontrával, egy klarinéttal és egy csellóval. A primás a dallamot játsza, a szekundás a "tercprimás", a kontrás kettős fogással kíséretet játszik, a cimbalmos dallamot és harmóniát. A csellista, a klarinétos leginkább dallamot játszik, a bőgőnek ritmusjátékos szerepe van. Az erdélyi falvak többsége régiesen díszített, modális jellegű harmonizálása a verbunkos korszak kezdeti szakaszának emlékeit idézi, ami egybeesik a cigánybandák keletkezésével. A magyar nyelvterület más részein a cigánybandák követik a városi mintát dallamjátékban és a harmonizálásban egyaránt. A polgári környezetben játszó cigánybandák állnak legközelebb a vonószenekei technikához és hangzáshoz.

17. ábra. Búzai banda 1976⁴

Összefoglalás

A magyar népi hangszerek négy nagy osztályba sorolhatóak a keletkezett hang forrása szerint:

Idiofon hangszerek:

⁴ Forrás. www.kasabela.com (2010. október 1. (2010. október 1.)

– a hangszer teste rezeg, megszólaltatni ütéssel, rázással, dörzsöléssel, pengetéssel lehet, pl.: csengő, kolomp, kanna, kereplő

Membranofon hangszerek:

– a kifeszített hártya, membrán rezeg, ami állati hólyagból, bőrből vagy papírból készül, és ütéssel, dörzsöléssel vagy rádúdolással hozható rezgésbe

Pl.: dobok, mirliton hangszerek, köcsögduda

Aerofon hangszerek:

– a levegő rezeg

szabad aerofon hangszerek (bugattyú, levélsíp)

ajaksípok (furulyák): a cső természetes felhangjaiból vagy a cső oldalára fúrt lyukak (hangképző nyílások) segítségével különböző hangmagasságok szólaltathatók meg

nyelvsípok (töröksíp, klarinét, dudu)

trombitafélék (trombita, kürt)

Chordofon hangszerek:

– üreges fa hangszertestre kifeszített bélből vagy fémből készült húr rezeg, amit pengetés, vonás, ütés által szólaltatnak meg

citera: szegényebb paraszti rétegek hangszere, pengetővel játszanak rajta

cimbalom: dallam és kísérő hangszer is, cimbalomverőkkel szólaltatják meg

tekerő: a vándormuzsikusok később az Alföld jellegzetes, recsegő hangú hangszere

koboz: lantfélékhez tartozó, pengetős, a moldvai csángóknál fennmaradt kísérő hangszer

ütőgardon: gyimesi csángók és a csíki székelyek által használt kísérőhangszer, húrjait ütve illetve csípve szólaltatják meg

hegedű: dallamot játsza, négy fém húrját vonóval illetve pengetéssel szólaltatják meg

brácsa: három vagy négy húros, dúvó illetve esztam kíséretet játszó hangszer

bőgő: a legnagyobb vonós hangszer, basszuskíséretet játszik

cselló: basszuskíséretet játszik

Parasztbandák:

Rezesbando: 6–8 férfi alkotja, klarinét, szárnykürt, trombita, basszusszárnykürt, helikon, nagydob cintányérral hangszerösszeállításban szólalnak meg

Alkalmi társulások: változatos összetétel, létszám, dallamot játszó hangszer és kísézőhangszer

Cigánybandák:

Főhivatású cigányzenészek együttese: két hegedű, egy bőgő, egy cimbalom alkotja, ami kiegészülhet egy kontrával, egy klarinéttal és egy csellóval

TANULÁSIRÁNYÍTÓ

Gondolja át, hogy a különböző hangszerek által keltett rezgés, hogyan, minek a segítségével szólal meg, milyen élményt nyújtva számunkra! A tananyag elsajátításához frissítse föl a hangról, a zenéről, a zenei hang paramétereiről való tudását. Szóltasson meg különböző hangszereket, vizsgálja meg, gondolja át, hogy az adott hangszer hangjának időtartama, magassága, erőssége, hangszíne milyen összefüggésben van a hangszerrel, a hangszer anyagával!

1. feladat

Határozzuk meg azokat a hangszer-tulajdonságokat, amelyek közősek egy csoporton belül.

---

2. feladat

Csoportosítsuk a hangszereket különböző szempontok szerint!

---

3. feladat

Vizsgáljuk meg egyes hangszerek hétköznapi funkcióját!

---

4. feladat

Nézzon meg élőben hangszereket, tanulmányozza hogyan, minek a segítségével keletkezik a hang!

5. feladat

Készítsen egyszerűbb hangszereket (pl. levélsíp, köcsögduda), és szólaltassa meg azokat!

6. feladat

Gondolja át, milyen hangszerek játszottak együtt egy-egy zenekarban. Nézzon utána, milyen alkalmakon muzsikálhattak az együttesek!

7. feladat

Hallgasson eredeti felvételeket és állapítsa meg, milyen hangszerek szólalnak meg rajta!

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK

1. feladat

Milyen módon lehet megszólaltatni az idiofon hangszereket?

---

2. feladat

Sorolja fel a duda sípjait!

---

3. feladat

Nevezzen meg jellemzően pásztorok által használt hangszereket illetve hangkeltő eszközöket!

---

4. feladat

Melyik hangszer részei a következők: test, korong, forgatókar, kulcsoszekrény, prímhúr, recsegőhúr, bőgőhúr?

---

5. feladat

A hangszerek melyik osztályába tartoznak az alábbi hangszerek?

	Idiofon	Membranofon	Aerofon	Chordofon
koboz				
citera				
töröksíp				
doromb				
duda				
kétfenekű dob				
cselló				
ütőgardon				

6. feladat

Melyik tájegységen használnak hosszúfurulyát?

---

7. feladat

Melyik tájegység jellemző hangszere a kaval?

---

8. feladat

Sorolja fel a vonósbanda hangszereit!

---

9. feladat

Melyik bandában fordul elő a cintányér?

---

10. feladat

Milyen hangszerösszeállításban játszottak egy-egy alkalmi társulás során?

---

11. feladat

Milyen hangszeren és melyik tájegységen használnak zengőhúrt?

MEGOLDÁSOK

1. feladat

Az idiofon hangszereket ütéssel, rázással, dörzsöléssel, pengetéssel lehet megszólaltatni.

2. feladat

A dudának három sípja van: a dallamjátszó kettős síp – amely hétlyukú dallamsípból és a kontrasípból áll – valamint az egy hangon zümmögő bordósíp.

3. feladat

Ostor, láncos bot, kolomp, csengő, furulya, duda.

4. feladat

Tekerő részei.

5. feladat

	Idiofon	Membranofon	Aerofon	Chordofon
koboz				X
citera				x
töröksíp			x	
doromb	x			
duda			x	
kétfenekű dob		x		
cselló				x
ütőgardon				x

6. feladat

A hosszúfurulya a Dél-Dunántúl jellemző hangszere.

7. feladat

A kaval Moldva jellemző hangszere.

A kaval a moldvai csángók által használt hangszer.

---

8. feladat

Hegedű, brácsa, bőgő.

---

9. feladat

A cintányér a rezesbandában fordul elő.

---

10. feladat

Hegedű-gardon, tekerő-klarinét, több citera.

---

11. feladat

A hegedűn, Gyimesben.

IRODALOMJEGYZÉK**FELHASZNÁLT IRODALOM**

Bartók Béla: A hangszeres zene folklórja Magyarországon (1911). In: Bartók Összegyűjtött Írásai 59–76.

Bartók Béla: Magyar népi hangszerek. In: Zenei lexikon. Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Győző Andor kiadása, Budapest, 1935

Halmos Béla–Virágvölgyi Márta: Széki hangszeres népzene. A széki férfi táncok zenéje. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1995

Kodály Zoltán: A magyar népzene. Zeneműkiadó, Budapest, 1971

Manga János: Népi hangszerek a Felföldön. Ethnographia, 1939

Pávai István: Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993

Sárosi Bálint: A magyar népi furulya. Ethnographia, 1962

Zenei lexikon I–II. Szerk. Zenei lexikon. Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Győző Andor kiadása. Budapest, 1935

Cd lemez I–II. Magyar hangszeres népzene. Szerkesztette: Sárosi Bálint. Hungaroton, Budapest, 1988.

Sebő Ferenc: Népzenei olvasókönyv. Planétás Kiadó, 1997

www.kasabela.com

AJÁNLOTT IRODALOM

Bartók Béla: Magyar népi hangszerek. In: Zenei lexikon. Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Győző Andor kiadása. Budapest, 1935

Kodály Zoltán: A magyar népzene. Zeneműkiadó, Budapest, 1971

Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Planétás Kiadó, Budapest, 1998

A(z) 1436–06 modul 021–es szakmai tankönyvi tartalomeleme felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
54 212 02 0010 54 01	Kántor-énekvezető
54 212 02 0010 54 02	Kántor-kórusvezető
54 212 02 0010 54 03	Kántor-organista
54 212 03 0010 54 01	Jazz-énekes
54 212 03 0010 54 02	Jazz-zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 01	Hangkultúra szak
54 212 04 0010 54 02	Klasszikus zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 03	Magánénekes
54 212 04 0010 54 04	Zeneelmélet-szolfézs szak
54 212 04 0010 54 05	Zeneszerzés szak
54 212 05 0010 54 01	Népi énekes
54 212 05 0010 54 02	Népzzenész (a hangszer megjelölésével)
31 212 01 0010 31 01	Szórakoztató zenész II. (hangszer és műfaj megjelölésével)

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:

12 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1-2008-0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210-1065, Fax: (1) 210-1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató